

IS REISPROSA JOERNALISTIEK ?

Om na 'n bekende land te reis, om die aard van die landskap, die mense en hul lewenswyse daar te leer ken, bly nog steeds 'n opwindende ervaring. Die revolusie wat die moderne tegniek ten opsigte van lugvervoer teweegbring het, het die wêreld benouend klein gemaak. Wat vroeër 'n onbereikbare wêrelddeel was, het nou skokkend naby gekom, intiem bekend geword. Om dié rede is die merkwaardige opbloei van reisprosa in die eietydse wêreldliteratuur verstaanbaar.

Dit bly 'n debatteerbare saak of reisprosa streng genome literatuur is, en of dit bloot as joernalistiek gesien moet word. Dit is waar dat die reisigerskrywer se wyse van verslagdoen van die waargenome dinge in die vreemde 'n opvallende joernalistieke tendens vertoon. Verder is die aanname seker nie te vergesog dat reisprosa nie volgens die eksklusiewe literêre norme tot die literatuur behoort nie. Wat egter in die artikel geponeer word, is dat die verskeie tipes van hierdie subgenre naamlik die reisroman, reisdagboek, reisbrief, reisskets, ensovoorts volgens sy eie norme as 'n eiesoortige kategorie gesien moet word.

Die term "joernalistiek" moet, wat sy betekenis en betrekking tot die reisprosa betref, nie uit verband geruk word nie, want dit bly uiteraard aan die periodieke pers en spesifiek aan die dagbladwese gebonde. Dit is immers "n skryfwyse soos dié wat vry algemeen by joernaliste voorkom, aan joernaliste eie is, of veronderstel word om aan joernaliste eie te wees en gewoonlik nie die kunspeil bereik nie" (WAT, dl. 5:58). Die koerant, wat in sy algemene voorkoms en betekenis vir niks anders as nuusverspreiding bekend staan nie, word dus met die joernalistiek in verband gebring. Die joernalistiek, soos die begrip met die koerantwese aaneengeskakel word, dui op 'n periodiek gedrukte blad wat op die aktualiteit gerig is en na vorm en inhoud 'n kontinuïteit vertoon en vir die algemene publiek geskryf is.

Die reisiger-skrywer se wyse van verslaggewing van die waargenome werklikheid, soos dit in die reisprosa gevind word, kan van 'n reisdokument deur die beskrywingskuns tot selfs suiwerer verbeeldingsliteratuur ontwikkel. Hoe groter die afstand wat die waarnemer-skrywer tussen hom en sy waargenome werklikheid kan skep, hoe neutraler kan hy teenoor die bereisde realiteit staan — in dié mate sal die beskrywing meer objektief word en die klem kan dan maklik na joernalistieke detail, soos geografiese en

historiese besonderhede, die weersgesteldheid, landstradisies en kursoriese reisvertellings verskuif. Hierdie joernalistieke element, wat die opvallendste kenmerk van die vroeëre Afrikaanse reisprosa was, kan aan die hand van die volgende paar voorbeelde geïllustreer word:

Wat anders is dit as joernalistieke verslaggewing as Bontekoe tydens die lumier van die Blanke-volksplanting aan die suidpunt van Afrika die gevolge van 'n skeepsbrand op 'n seereis in sy *Journal* so weergee: “De brand en wilde niet slissen en niemand konde int ruym schier langer harden door den stinckende roock (als-verhaelt is). Wy hielden achter nae gaten in den Overloop en goten gheweldigh met water daer door en door de Luycken; mochte evenwel niet helpen” (Bontekoe, 1969: 30).

Lichtenstein (1811: 215), wat tydens sy driejarige verblyf aan die Kaap die land en sy mense goed leer ken het, het veral tydens die reise wat hy saam met De Mist meegemaak het, die opkoms van 'n algemene taal onder die koloniste op joernalistieke wyse gedokumenteer. Sy waarnemings van die opkomende taal vertel hy soos volg: “... zij noemden een heuvel 'rug', eenen bergtop 'kop', een Hottentot dorp, uit hoofde van deszelfs gelijkvormigheid met eenen snoer kralen, dien men om den hals draagt, 'kraal', elke soort van schietgeweer 'roer', het rundvee bij uitstek 'beesten', het gansche geslacht van Antilopen 'bokken', enz.

Reisjoernalistiek wat hier en daar met historiese informasie toegelig word, is 'n opvallende kenmerk waar Theo Wassenaar (1928: 60) die paleis van Minos op die eiland Kreta te Knossos só beskryf: “En tog is die gebou so ingewikkeld as die Sjinese skrif self. Dit is 'n styl wat feitlik nie nageaap kan word nie, eenvoudig omdat toeval sy grondbeginsel is. As ons die labirint van Knossos deurkyk, is daar heelwat interessante besonderhede wat ons aandag trek. Eerstens is daar die plate van albasterklip...”.

Die reisboekskrywers van die preliterêre periode kon die prinsipiële gebondenheid van dié subgenre nie só manipuleer dat dit bo die vlak van die reisjoernalistiek kon uitstyg nie. Om dié rede was die verslag, dagboek en reisjoernaal in dié periode die belangrikste verskyningsvorme van die subgenre.

Aangesien die essensiële materiaal van 'n reisboek van die geografiese, antropologiese en historiese gegewens afhanklik is, word dit nie van die skrywer verwag om 'n kameraoog te wees en sodoende sy waarnemings op joernalistieke wyse so getrou moontlik weer te gee nie. Die reisiger-skrywer moet eerder die wetenswaardighede op prikkelende wyse weergee. Deur sy seleksie van die waargenome dinge, sy reaksie op die gebeure rondom hom,

kan hy aan sy reisbeskrywing 'n eiesoortige karakter gee.

'n Mens kan die bogenoemde gedagte met die volgende voorbeeld bewys: In Totius se *Bybellande deurreis* kan 'n mens "Betlehem" as 'n reisessay isoleer. In sy geheel gesien, het 'n mens in die reisskryfwerk 'n weergawe van die skrywer se waarnemings — "'n dokumentêre stuk van A tot Z, ooggetuieverslag" (Grové, 1969: 14), maar die enige, persoonlike reaksie soos 'n mens dit alleen by Totius sal vind, is onmiskenbaar. Die skrywer sê self: "Ek was dan ook weke lank met Betlehem besig... besig in my gedagtes" (Grové, 1969: 39). Hieruit lei 'n mens af dat hy op grond van sy verworwe kennis van Betlehem oor sy voorgenome besoek aan die dorp besin het, maar hy het ook vanaf die hoogtes van Talpiot Betlehem met behulp van 'n "verkyker" bespied. Die verkyker kry feitlik hier 'n beeldende funksie, naamlik om indringend te kan "sien".

Wanneer sy waarnemings dan met die historiese gegewens ooreenstem, bely hy onverbloemd sy geloof in Jesus Christus: "Dit stem ooreen met ons algemene Christelike belydenis wat die geboorte en dood van Jesus ten nouste verbind: Ek glo in Jesus Christus wat gebore is..." (p. 39). Die hele aanbod en inhoud, die eerlike bieg van die skrywer verhef die passasie bo die monotoonheid van die reisjoernalistiek. Elize Botha (1977: 20) se beskouing van *Bybellande deurreis* erken 'n interpreteerbare inhoud en in haar volgende uitspraak word die reisboek bo reisjoernalistiek verhef: "Die verteller gee homself op 'n besondere wyse as getuie en as verteller te kenne; hy lei ons op 'n besondere wyse na die plekke wat by uitnemendheid sy getuie en vertolking moontlik maak."

Elsa Joubert verkies om 'n reisboek vanuit 'n bepaalde probleemstelling te begin. In haar reisbeskrywing *Suid van die wind* stel sy haarself die volgende ten doel: "Om te sien hoe die rasse wat mekaar op hierdie eilande ontmoet het, vandag saamwoon, is een van die redes waarom ek na dié drie eilande — Mauritius, Réunion, Madagaskar — wou kom" (Joubert, 1962: 9). Hoewel so 'n selfopgelegde opdrag 'n steun by die seleksie van die gegewens kan wees en as 'n eenheidskeppende beginsel kan dien (Aucamp, 1978: 98), kan die besondere informasie tot 'n gespesialiseerde reisjoernalistiek lei. Sy bied ook "die verhaal van die drie eilande" volgens die chronologie van die reisplan aan, wat op die kaart soos dit op die skutblad verskyn, duidelik aangetoon word.

Uiteraard kan joernalistiek, wat as element in enige reisprosa aangetref word, nie uit 'n reisboek geweier word nie. Afsien van die chronologie in die bogenoemde reisboek, die stewige informatiewe substansie en die soms toeristiese nietighede, vind 'n mens die hoofstuk "Die woud wat sterwe" wat

al klassiek in die Afrikaanse reisliteratuur geword het. Elsa Joubert (1972: 50) se omtrent die hoofstuk die volgende: “Daar het die ondervinding self oorgeneem: dit was ’n verskriklike en bang en ontwrigtende ondervinding”. Hoe meer sy in die reisgebeure betrokke geraak het, hoe meer sy as hoofkarakter die afstand tussen haar en medereisgenote vernou het, hoe ’n groter rol het die verbeelding gespeel. ’n Mens maak die alleiding dat die reis vir die skryfster nie net ’n avontuur was nie, maar ook ’n verruiming en verdieping van haar aanvanklike doelstellings wat haar tot ’n nuwe insig van haar medemens geryp het, want vir die eerste keer op haar busreis “kyk (sy) na die kind en die moeder langs (haar), asof hulle mense is en nie iets om te verduur nie” (Joubert, 1962: 177). Inhoudelik en stilisties is die eentonige reëlmaat van die beriggewende vertelwyse hier oorbrug, en vind ’n mens in die ware sin van die woord in die eerste persoonvertelling die uitdieping van ’n karakter, met ander woorde karakterisering soos dit in die reisprosa aangetref word.

Nêrens in Elsa Joubert se reisskryfwerk kry ’n mens die idee dat sy die pretensie het om spesifiek reisjoernalistiek te skryf nie. Haar tweede reisboek *Die verste reis*, getuig van stimulerende informasie wat sy onderhoudend vertel en stilisties keurig versorg het. Sy sal eerder minder feite verstrek, maar in vervoering oor ’n waargenome situasie raak, byvoorbeeld die Paryse lente wat in ’n bespiegeling uitloop: “Maar sommige dae langs die Seine, waar die plataanbome nou koel skaduwees oor die warm kaaie gooi en die hengelaars hulle lyne oor die water span — is dit dan nie lente in Parys nie? — het ek gewonder: is daar werklik ’n vreemde? Is daar grense?” (Joubert, 1959: 159).

Elsa Joubert se reisboeke getuig geensins dat sy ’n jagter na toeristeaantreklikhede is nie, sy is geen kilometerverslinder nie, maar die misterie van menswees soos sy dit ook telkens in die vreemde ervaar het, het haar in haar reisskryfwerk ook versigtig laat “spel... aan die kort sillabe: mens” (Brink, 1964: 40). Die skryfster se benadering van ’n reis en hoe dit uiteindelik in die geskrewe woord gestalte aanneem, kan nie vergelyk word met dié van die Amerikaner wat glo met sy besoek aan Parys die Louvre binnegehol en uitgeroep het nie: “Where’s the Mona Lisa? I’m double-parked outside”. Om Elsa Joubert se reisoeuvre, waarvan hier net enkele voorbeelde gebruik is, as reisjoernalistiek te etiketteer, sou sekerlik ’n negatiewe bydrae tot die Afrikaanse reiswoordkuns wees.

Oor die bewering dat reisprosa en joernalistiek ’n eensoortige prosaverskynsel is, parodieer Brink ten aanvang van sy eerste skets, “Son in die winter”, in sy bundel *Parys-Parys: Retoer* soos volg: “’n Effens onnodige tradisie — so bietjie nouveau riche — wil dit mos nou eenmaal dat reisboeke

in Afrikaans met 'n vliegtrit begin, en wie is ek om af te wyk? Goeie geleentheid vir natuurbeskrywing en so. Desemberson oor die Transvaal, soos vloeibare vuur uitgegiet oor veld en goue mynhope..." (Brink, 1969: 1).

In dieselfde reissketsbundel vind 'n mens "Die nag van die barrikades" waarin die skrywer die luime van die stad met die somberder aspekte soos die opstand van die studente, kontrasteer. In dié skets vind 'n mens wel informatiewe passasies wat ook as knap joernalistiek kan deurgaen, maar dit is so onderhoudend aangebied dat die gesprek tussen die waarnemer-skrywer en die oppervlakte wat hy verken, nie verlore gaan nie. Die reisskets is baie meer as 'n statistiese weergawe van die waarnemer-skrywer se indrukke van die studenteopstand, want 'n mens vind hierin insiggewende interpretasies: "Van oudsher af is die jeug revolutionêr; as dit nie so was nie, sou die wêreld lankal verstar het. 'n Mens onthou Van Wyk Louw se woorde dat die werklike gevaar vir 'n samelewing daarin sou lê dat 'n hele generasie sonder protes verbygaan" (Brink, 1969: 33). 'n Element van joernalistiek kan in die reisskets nie ontken word nie, maar dat dit eerder as belletrie onderskei kan word, is bewysbaar.

Die reisverslag en -joernaal moes plek maak vir reisprosa wat al hoe meer vertolkend geword het. Die aksent het nie meer soseer op die daaglikse reisgebeure en oppevlaktebeskrywings geval nie, "maar op die vorm en insig wat 'n fyn en opmerksame waarnemer aan sy belewenisse daar kan gee" (Botha, 1965: 127). Die reisiger-verteller het nie net objektiewe waarnemer gebly nie, maar mettertyd is hy in so 'n mate betrek dat hy 'n karakter in sy woordewêreld geword het, byvoorbeeld in "Die woud wat sterwe" van Elsa Joubert in *Suid van die wind*. Namate 'n geestelike reis met die fisiese reis gepaard gegaan het, het die beskouende gees van die reisiger na self-beskouing oorgegaan.

Hennie Aucamp het met sy reiskortverhaal, "My tante wat in Chelsea woon" wat in die vierde afdeling van *Spitsuur* gevind word, 'n verdere ontwikkeling in die reiswoordkuns hier te lande teweeggebring. A.P. Grové (1969: 198) se opmerking oor dié reiswerk toon duidelik dat die intensie van die skrywer nie net op die informatiewe gerig was nie. "Dit word egter gou duidelik dat ons hier iets anders heeltemal anders het as die gewone reisverhaal. Die reis en die reiservaring speel wel 'n rol, maar die reisgewe word geleidelik en sienderoë omgebou tot 'n stukkie verbeeldingswerk. 'n Kortverhaal wat ons iets sê omtrent die mens se lot".

Dit is 'n onderskeidende kenmerk van die kortverhaal dat daar iewers 'n keerpunt moet wees en dat die hoofkarakter daarna tot 'n nuwe insig moet kom. In die lig hiervan is "My tante wat in Chelsea woon" onomwonde 'n

kortverhaal en hoort dit nie meer tot die tradisionele reisjoernalistiek nie. Op die stramien van die reisverhaal het die ek-verteller gaandeweg sy reiservaringe so herskep dat dit 'n fiktiewe karakter aangeneem het. Daar dit hier oor die binneruimtes van die menslike gees gaan, het 'n mens met 'n meerduidige idee in die reiskortverhaal te doen:

- Dit gaan oor die mens se ewige soeke na geluk, verwagting en die droom, maar alles het verrydel tot 'n valse hoop.
- Die reisverhaal besit ook iets van die ironie van die menslike lot: die wanverhouding wat daar tussen verwagting en verwesenliking kan bestaan.

Dié reiskortverhaal toon weer eens dat die struktuur van die reisprosa in die hand van die verbeeldingryke skrywer die inherente potensiaal het om in enige subgenre van die epiek 'n waardige plek in te neem. *Isis Isis Isis* (1969) verteenwoordig 'n hoogtepunt in die Afrikaanse reisprosa. Gedagtig aan die teoretiese beskrywing dat 'n roman 'n fiktiewe teks is waarin karakters vir die gebeure in 'n bepaalde tyd en ruimte verantwoordelik is, is *Isis* die eerste en enkele reisroman in Afrikaans.

Aan die einde van die eerste hoofstuk lig die knolskrywer-aan-die-woord die leser in dat hy met 'n skryfhandeling besig is. Uit die aard van sy woordkunstenaarskap: "Ek het 'n boek geskryf", lei 'n mens verder af dat hy vanuit die ruimte van sy studeerkamer "in sy wit huisie" begin het met 'n kreatiewe skryfdaad. Die leser word ook vooraf ingelig dat dit 'n "reis-beskrywing na binne" sal wees en dat hy na sy "Osirifikasie" eenheid in die multiplisiteit soek wat in die veelheid van *Isis* verteenwoordig word. Met die mededelings van die skrywer en dit wat die leser daaruit veronderstel, is die verwagting van 'n werklikheidsillusie gemotiveer.

Die reismotief word op verskillende vlakke in *Isis* aangetref: Die Europese reis van die knolskrywer waar hy vroulike personasies met wie hy homself wou identifiseer en wat verteenwoordigend van oor die hele wêreld is, ontmoet het. Verder vind 'n mens 'n psigologiese reis wat op die basis van die *Isis*-mite, maar in sy omgekeerde vorm gebou is, waarin hy na die bestediging van sy eie individualiteit soek. Dan die mitologiese reis wat op dié van Ra, die songod gebaseer is en *Isis*, 'n afstammeling van Ra, se soektog na die gedissekteerde Osiris wat in die roman die allegorie word van die soektog van die knolskrywer na sy identiteit.

Die reismotief het dus in die werk 'n bindende funksie en deur die herhaling daarvan word dit die "sentraal motief überhaupt", met ander woorde die tema.

Die knolskrywer wat tegelyk ook verteller en spesifiek 'n personale verteller is, lig die leser as vertellende hoofkarakter in oor sy sintuiglike waarnemings en geestelike belewenisse wat hy tydens sy reis ervaar het. Vanuit die perspektief van die fiktiewe verteller en volgens die ordeningsprinsipes van die roman word 'n verbeeldingswêreld wat vir die leser 'n bepaalde waarde het tot taal gekonstrueer. Waar die reisiger-verteller en die waargenome tyd en ruimte, sowel as reisgebeure in die tradisionele Afrikaanse reisprosa werklikheidsgetrou was, word die konstituente in *Isis* op die wyse, soos die verhaalkunswerk dit verlang, tot fiksionaliteit verhef. In die lig van die organisasie en integrasie van elemente in 'n kunswerk is karakterisering in *Isis* die primêre struktuurkomponent. Die knolskrywer is hier die sentrale figuur en deur self te reis en na Isis te soek, wil hy in die multiplisiteit eenheid soek om sodoende "'n begrip van sintese" te kry.

Dit plaas 'n mens midde-in die sfeer van die reisprosa, naamlik die verhaal van 'n reis wat deur die reisiger-skrywer vertel word; die ervarings met sy reisgenote, die ontmoetings van vreemde karakters en geestesgenote in die vreemde, en die onthullings wat daaruit mag voortspuit.

Die slotsom waartoe 'n mens kom, is dat daar ten opsigte van die subgenre 'n duidelike onderskeid tussen nie-reiswoordkuns en reiswoordkuns gemaak kan word. Van die eersgenoemde kategorie is die reisgids en reisverslag goeie voorbeelde. Die reisverslae van die sewentiende en agtiende eeu hier te lande, waar van Jan van Riebeeck se *Scheepsjournael en de Dagregister* 'n goeie voorbeeld is, het vandag wel kultuurhistoriese waarde, maar weinig literêre belangrikheid.

Hoewel die basiese konstituerende struktuurkomponente van die verhalende prosa: karakterisering, tydruimte en gebeure ook in die reisliteratuur werksaam is, en vanuit 'n bepaalde vertelhouding aangebied word, funksioneer dit op so 'n eiesoortige wyse dat die reisprosa daardeur sy eie intrinsieke wetmatighede verkry. Hiervolgens kan die reisprosa van ander letterkundige kategorieë onderskei word.

Die feit dat reisboeke uit vorige periodes, onder andere Totius se *Bybellande deurreis*, *Op safari* van Sangiro, *Sol y sombra* (Uys Krige) en Ernst van Heerden se *Etiketle op my koffer* die tyd weerstaan het en vandag nog genotvolle leesstof is, gee die subgenre 'n meerdere waarde as joernalistiek. Die verskyning van *Isis Isis Isis* (Leroux, 1969) maak dit 'n bewese feit dat reisprosa van die feitlik gebonde, sewentiende-eeuse reisverslae en -joernale tot die fiksionaliteit van die romankuns en spesifiek die reisroman ontwikkel het. Die dinamiek in die reisprosa het die subgenre deel van die verhaalskat van die Afrikaanse literatuur gemaak.

BRONNE

- ANON. 1960. Die verste reis. *Tydskrif vir letterkunde*, jg. 10:2.
- AUCAMP, H. 1978. Kort voor lank. Kaapstad, Tafelberg.
- BONTEKOE, W.Y. 1969. Joernaal — Willem Ysbrantsz Bontekoe. In: Van der Merwe, H.J.J.M. samest. *Scheepsjournaal ende Dagregister*. Pretoria, Van Schaik.
- BOTHA, Elize. 1965. Afrikaanse essayiste. Kaapstad, Human en Rousseau.
- BOTHA, Elize. 1977. Die “letterkundige waarde” van Bybellande deur-reis. In: Scholtz, M. samest. *Die lewende Totius*. Kaapstad, Tafelberg.
- BRINK, André P. 1969. Parys-Parys: Retoer. Kaapstad, Human & Rousseau.
- GROVÉ, A.P. Trekvoëls. Johannesburg, Voortrekkerpers.
- JOUBERT, Elsa. 1972. Die reisverhaal. *Tydskrif vir letterkunde*, 10.3.
- JOUBERT, Elsa. 1959. Die verste reis. Johannesburg, Dagbreek.
- JOUBERT, Elsa. 1962. Suid van die wind. Kaapstad, Tafelberg.
- LICHTENSTEIN, H.C. 1811. Reisen im Südlichen Africa en den Jahren 1803, 1805 und 1806, dl. I. Berlyn.
- SNIJMAN, F.J. red. Woordeboek van die Afrikaanse taal, dl. 5, Pretoria, Staatsdrukkers.
- WASSENAAR, T. 1933. Uit my Griekse dagboek. Johannesburg, Voortrekkerpers.
- WELLEK, R. en WARREN, A. 1956. Theory of literature. Middlesex, Penquin Books.